

RÓNAY LÁSZLÓ

REMÉNYSÉGBŐL REMÉNYTELENSÉGBE

Sík Sándor pályájának egy fejezete

Pesten jóval hamarabb fejeződtek be a harcok, mint Budán. A piaristák Duna-parti épületét már a tanításra igyekeztek alkalmassá tenni az atyák, növendékeik és azok szülei, amikor Budán még dörögtek az ágyúk. Sík Sándor maga is részt vett e tevékenységben, ám egyéb kötelezettségei és megbízásai hamar elszólították, s ő készségesen vállalkozott ezek teljesítésére, hiszen reményei szerint a megváltozott körülmények között még tágabb tere nyílhatott az ifjúság nevelésére, erkölcsi tökéletesítésére. A polgári demokratikus irányba történő változás jeleit örömmel tapasztalta, mert bár sosem foglalkozott politikai kérdésekkel, nemzetépítő törekvései és nevelő tevékenysége ebbe az irányba vezettek volna. Ezt a feltevést az is igazolhatja, hogy hite és megszenvedett éveinek tapasztalatai nyomán úgy gondolta, egyháznak komoly önvizsgálatot kellett volna kezdenie a háború után. Épp ennek elmaradása miatt mondott le arról a szerepről, amelyet az Actio Catholica által indított katolikus hetilapnál, az Új Embernél szántak neki. Mihalovics Zsigmondnak, az AC országos elnökének írt levelében¹ világosan szolt erről. Elképzelései szerint a lapnak az összes „építő katolikus erőt” kellett volna összefognia, az Actio Catholicának pedig „eddigi irányzatával” kellett volna gyökeresen szakítania, hogy az új lap „hibáink és mulasztásaink nyílt elismerése mellett egy eleven és reális mai és politikai megalkuvásokat és hasznosságai tekinteteket kizáró, fenntartás nélkül katolikus irány, hang és pedagógia” megvalósítója legyen. Az Új Ember indulása körül bábáskodva rádöbbsent, hogy e feltételei nem teljesülnek. „Katolikus vezető szellemekkel” is tárgyalva végül arra az elhatározásra jutott, hogy visszaadja megbízását. „Mondanom sem kell – írja befejezésül –, hogy ha a lap számai – amelynek sikeréért nem szűnök meg imádkozni – bebizonyítanak, hogy tévedtem, ennek belátása pillanatától boldogan ajánlanám fel munkásságomat. Addig azonban nevennek a lapon való szereplése inkább a szellemek további összezavarását szolgálná, mint az eszmék és lelkiismeretek oly égetően sürgős tisztulását.”

Elgondolkodtató sorok. Vajon mit értett a „szellemek összezavarásán”? Milyen szellemiségek összeütközésére gondolt? Az biztos, hogy egyháza nem szolt saját korábbi mulasztásairól – például a nagybirtokokról vagy a zsidótörvények meghozatalakor tanúsított magatartásáról, melyet Sík némi joggal a „politikai megalkuvás” jeleként értékelt –, a „katolikus vezető szellemek” nem is gondoltak ilyesmire. Sík Sándornak tehát már a kezdet kezdetén rá kellett döbbsennie, hogy közéleti szerepvállalásai során nem kevés

¹ *A százyökerű szív: Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából*, vál., kiad., jegyz. SZABÓ János, Bp., 1993, 274–275.

nehézséggel kell megküzdenie, s ezek súlya hónapról hónapra növekedett, hiszen „az osztályharc éleződésének” mind több jelét kellett tapasztalnia.

A tényekhez az is hozzátartozik, hogy Sík elképzeléseivel a lap alapításával foglalkozók egyetértettek. Pénzes Balduin, az Új Ember főszerkesztője így szólt erről:² „Abban mind megegyeztünk, hogy le kell vonnunk a múlt, s abban a katolikusok tévedéseinek, bűneinek tanulságait, szakítanunk kell az egyház egyházas és a katolikusok félfeudális, antidemokratikus, antiszociális, nacionalista beidegződéseivel, a jövőt illetően pedig keresnünk kell helyünket egy olyan országban, amely egészen másként alakul, mint amilyen a régi volt.” Még arra is emlékezett, hogy sokszor hiába kért kéziratokat az induló hetilap számára, ugyanazokkal az érvekkel utasították vissza, amelyekre hivatkozva Sík Sándor elutasította a főszerkesztőséget. Joggal mondta az Új Ember főszerkesztője, hogy a „háttérben” történhettek olyan események, amelyek Sík Sándor elhatározásához vezettek.

„A forró Ma”

Sík Sándor 1945 adventjén kezdett sorozatának egyik beszéde hangzott el e címmel. Benne ismét azt fejtegette, hogy a katolikus embernek szilárd hittel és önkritikusan kell szolgálnia az ország javát. Ő maga folyvást hangoztatta, hogy az őszinte lelkiismeretvizsgálat elengedhetetlenül hozzátartozik a keresztényi magatartás lényegéhez. Különféle alkalmakkor tartott előadásokat ilyen s hasonló címekkel: *Miben hibáztunk?*, *Katolikus perspektíva*, *Az egyház felelőssége a nemzettel szemben...* E felelősség jegyében vállalkozott az erkölcsi nevelés programjának kidolgozására az 1945-ben alakult Nevelésügyi Tanács ügyvezető igazgatójaként, s reménye szerint a megújuló cserkészmozgalmat is elképzelései szolgálatába állíthatta volna. Ennek azonban komoly akadályai voltak, hiszen a Magyar Cserkészfiúk Szövetsége alakításával az Actio Catholica nem értett egyet, s külön cserkész-szakosztály létrehozására törekedett. Sík Sándor tekintélyét és bölcsességét mutatja, hogy szakadásra nem került sor. Ő még 1947-ben is azt fejtegette, hogy a cserkészlet szolgálja leghatékonyabban „a lelkek megbékélését ... a kiengesztelődést [és] a társadalmi kiegyenlítődést”.³

Közéleti szerepvállalását elsősorban az 1945-ös választásokon diadalmaskodó Kiszgazdapárt – szegedi tanítványai közül néhányan komoly szerepet játszottak benne – igényelte. Az 1945-ös pártnapon előadást tartott az ifjúság erkölcsi neveléséről. Egyebütt megtartott előadásai és nyilvános szereplései azt a meggyőződését erősítették, hogy csak nyílt, önkritikus, szereteten és megértésen alapuló párbeszéddel lehet a magyarság javát szolgálni. Ennek jegyében vállalkozott a Vigilia újraindítására Juhász Vilmosmal, a kiváló művelődéstörténésszel, aki ekkor egyik benső barátja volt. Az 1946-ban megjelent első szám beköszöntő cikkében is ezeket a gondolatokat hangsúlyozta.

² ELMER István, *A történelem orgonáján Isten játszik*, Bp., Új Ember Kiadó, 1995, 17–18. Az Új Ember első, augusztus 9-én megjelent számának beköszöntő cikke is ezt a szellemiséget tükrözte.

³ GERGELY Ferenc, *A magyar cserkészlet története 1910–1948*, Bp., 1992, kivált: 359–361, 370–371.

Kiindulása szerint a „vigilia” virrasztást jelent, s a felelős értelmiséginek virrasztania kell az alvók és a csüggedtek között, akik „nem elég gyengék, hogy kétségbe essenek, de nem elég erősek, hogy szemébe nézzenek a Jövőnek, hát várnak és elhúzódnak, álmognak egy jobb világról, amely majd eljön egyszer, magától, az ő közreműködésük nélkül”. Az „alvajárók” semmiféle áldozatra nem képesek, de csökkent látásúak azok is, akik fáradozásaik közben nem veszik tudomásul, hogy amiért munkálkodnak, az „Egész” része, a valóság teljességére talán csak „a halál percében” ébrednek rá.

A katolikus szellemű irodalomnak reményt adó küldetése van ebben a helyzetben – hangsúlyozta, s Lukács Györgynek az irodalom egységét sürgető felhívására visszhangozva kifejtette, hogy a keresztény írók is részt akarnak venni a jövő építésében, s ez a tevékenységük nemcsak irodalmi meggyőződésükből, hanem Istentől rendelt küldetésükből is következik. Ezt a gondolatot, a vállalt küldetés eszményét egyébként a *Győződ-e még?* 1945-ben írt verseiben is megfogalmazta, hangsúlyosabban és megszenvedettebben talán az *Erdő szélén estvéledtemben*:

Én aludni telepedtem,
Subám fejem alá tettem.
Édes Gazdám, ott felettem,
Majd elleszünk immár ketten.

Összeteszem két kezemet,
Angyalaidd hadd jöjjenek.
Hadd fogják be két szememet:
Csak Teveled töltözzenek.

Reggelt úgyis ha megérnek,
Csak-csak visszanézegélnek.
Kezdődik a régi ének,
Szíveknek-e vagy a szélnek?

Amíg győzöm, addig élek.
(1945. október)⁴

A szerepvállalás komolyságát jelzi, hogy a legmagasabb esztétikai igényt támasztotta a lap jövőendő munkatársai számára, mégsem értelmiségi vagy középosztályi rétegeknek szánta folyóiratukat, hanem minden dolgozó embernek, abban a szellemben, amelyet Petőfi és Arany teremtett s Bartók és Kodály tett példává, az ő nyomukon rányitva „a magyar népi hagyományban... a magyar forma-öszön éltető forrásaira”. „Meg tudjuk és meg akarjuk érteni – hangsúlyozta –, bizonyos megszentelt határokig követni is, azokat is, akik a mieinktől eltérő utakon keresik a »nagyobb rész boldogságát« és a nemzet

⁴ Sík Sándor, *Válogatott költemények*, Bp., Vigilia, 1989 (a továbbiakban: Sík 1989), 234–235.

jövőjét – feltéve és remélve, hogy ők is iparkodnak megérteni és tiszteletben tartani a mi szentségeinket.” Ez utóbbiak közé tartoznak a kereszténység nagy hagyományai is: „Ágoston és Tamás, Ferenc és Kempis, a Loyolai és a Néri szent, Pascal és Newman éppen olyan élők és testvérek nekünk, mint Rákóczi vagy Petőfi.” És a hagyomány részének tekintette Sík a századfordulón újjászületett katolikus irodalmat, a Magyar Szemle, a Zászlónk és az Élet által közvetített új szellemiséget is, amelynek nyomán a lelkekben is kicsírázott az Evangélium örömhíre. Mindez azonban csak akkor lehet hitre és cselekvésre ösztönző valóság, ha nem válik „szektáriánus kislelkűséggé”, és nem rontja meg a dilettantizmus, a hamis érzelgősség, az álpátosz és az álromantika, amely sokszor befolyásolta a hazai katolikus irodalom megítélését.

Az Istent kereső, felmutatni vágyó művészet – így Sík Sándor – nem húzódhatik „lelke elefántcsonttornyába”, s nem művelhet propagandairódmalmat sem. Az irodalom szent dolog, ahogy a magyarság és a katolikus kereszténység is az. „Ennek a nagyszerű, ennek az egészen magyar és egészen európai, egészen katolikus és egészen emberi, egészen magasrendű és egészen mindenkinek-való, egészen hagyományörző és egészen »haladó« szerves, átfogó kultúrának, ennek a nagy Ünnepek vágya és reménye, hite és akarása parázslík virrasztásunk tüzeiben.”

Amit leírt, komolyan gondolta. Meggyőződése szerint az általa képviselt értékek lapjában való megjelentetésével a magyarságnak is használhatott. S mintha az események is igazolták volna reményeit: Keresztury Dezső kultuszminiszter bevonta a Tudományos Akadémia újjászervezésének munkálataiba, s 1946 júliusában az Akadémia levelező és igazgató tanácsi tagjává választotta. Új kiadásban jelent meg a „Sík–Schütz”, a *Dicsőség, békesség*, és újranyomták a katolikus középiskolákban használatos tankönyveit. 1946 karácsonya előtt örömmel írta Sík Endrének – aki addig csomagküldeményeivel segítette –: „igazán nincs már itt a tavalyi nagy nyomorúság és én, hál’ Istennek az idén könyveimből szép összegeket kaptam.”⁵ Ráadásul év végére megérkeztek Szegedről feltett könyvei is, „szobám körülményei a mai viszonyok közt fényesnek is mondhatók”.

Hatalmas munkát végzett rendjében is, a Közművelődési Tanácsban is. A tanügyi reform, a nyolcosztályos általános iskola bevezetése után minden piarista gimnázium megnyitotta saját alsóbb fokú oktatási intézményét is, visszatérve a rendalapító nevelési elképzeléseikhez, a kisgyerekek ingyenes oktatásához. A rend ugyan elveszítette birtokait, „de kemény munkával fenntartjuk magunkat és ez jól van így”.⁶ Emellett részt vett az általános iskola irodalmi tankönyveinek elkészítésében és a tanárképzés reformjának végrehajtásában is, ami a jelek szerint nem volt egyszerű dolog, „mert kevés az ember és sok a butaság”. Butasággal, még inkább ellenséges rosszindulattal az elkövetkező hetekben és hónapokban mind gyakrabban találkozhatott... Az első döbbenetes élménye az lehetett, hogy kedves tanítványa, Ortutay Gyula 1947 februárjának utolsó napján a Kisgazdapárt (!) politikai bizottsága ülésén felvetette a fakultatív hitoktatás bevezetése tör-

⁵ Levele Sík Endréhez: *A százyökerű szív*, 285–286.

⁶ Sík Endréhez, 1947. február 8. *Uo.*, 290–291.

vénybe foglalásának tervét.⁷ Hamarosan (március 17-től) vallás- és közoktatási miniszterként még nagyobb aktivitással láthatott neki a törvényjavaslat megszövegezésének és elfogadtatásának. Ennek szövegét a leginkább érintett egyházi vezetők nem láthatták, senki nem konzultált velük. „Kíváncsian várom – írta Síknak március 18-i kelettel Koszterszitz József⁸ –, hogy a fakultatív hitoktatás letompítása ügyében mit sikerül tenned a Közoktatási Tanácson keresztül. Mert ha nem sikerülne, akkor, úgy hiszem, ehhez a kultúr-reformhoz egy Sík Sándor nem adhatja a nevét.” Két nap múlva Ortutaytól kapott levelet, amelyben az új miniszter közelgő névnapja alkalmából régi ragaszkodásáról biztosította, és egy Szegeden tartandó köszöntése tervét pendítette meg. Március 25-én az új miniszter tudatos rágalmozással vádolta a fakultatív hitoktatás ellenzőit, velük szemben a vallás- és a lelkiismereti szabadság „nagy európai gondolatára” apellálva. Március 31-én Mindszenty bíboros érsek a következő levelet intézte Sík Sándorhoz:

„Illustrissime.

Ismételten kérte, figyelmeztessem, mikor többé már nyugodtan nem maradhat a Köznevelési Tanácsban. A mostani egyházpolitikai tervek elhozták ezt az időt. Amennyiben ezeket a terveket, ahogy a püspöki kar kívánta, nem vennék le a napirendről, nyilvánosan közreadandó nyilatkozattal állásáról mondjon le. Nincs annak akadályja, hogy tervéről az elnököt és a tanácsot tájékoztassa.

Áldásommal vagyok
+ József s. k.
bíboros, érsek”

Sík Sándor aligha került könnyű helyzetbe. Hiszen április 11-én, tehát néhány nappal Mindszenty felszólítása után még arról tájékoztatta kedves barátját, Kovács Sándor szombathelyi megyés püspököt, hogy részt vesz a városban rendezendő kultúrhéten, mégpedig Ortutay Gyulával. A püspök válaszában arról biztosította, hogy mindkettejüket a püspökvárban szállásolja el. Nem véletlen, hogy lemondásáról csak Mindszenty utasításának kézhez vétele után két héttel tájékoztatta a minisztert.⁹

„Ortutay Gyulának

(1947. ápr. 15.)

Miniszter Úr!

Régi baráti összeköttetésünk, a nehéz időkben átélt közös élmények feleslegessé teszik, hogy Miniszter Úr előtt hangsúlyozzam a demokráciához és a szellemi szabadsághoz való meggyőződéses ragaszkodásomat és hogy e gondolkozásom nem változott és a jövőben sem fog megváltozni.

⁷ A téma és a történetek teljességre törekvő, gondos összefoglalása: MÉSZÁROS István, *Mindszenty és Ortutay (Iskolatörténeti vázlat)*, Bp., 1989.

⁸ *A százgyökerű szív*, 291.

⁹ *Uo.*, 293–295.

A koalíciós pártoknak a fakultatív hitoktatásra vonatkozó felfogását azonban nem tudom magamévá tenni. Így az evvel kapcsolatos intézkedések lelkiismeretem szerint arra kényszerítenek, hogy levonjam meggyőződésem következményeit és visszavonuljak az Országos Köznevelési Tanács vezetésétől.

Félre kell állnom mindenekelőtt a fiatal magyar demokrácia iránti szeretetemenél fogva. Meg vagyok ugyanis győződve róla, hogy a fakultatív vallástanítás, amely újabb tömegeket idegenít el a demokráciától, – annak szempontjából súlyos, félek, hogy jövőtehetetlen ballépés.

Nem vehetek részt ebben a munkában pedagógiai meggyőződésemnél fogva sem. A laikus erkölcsstant ugyanis elméleti megfontolások és tapasztalatok alapján (Försterrel és Bergsonnal) súlyos élet- és emberismeret-hiányból fakadó, végzetes pedagógiai tévedésnek tartom.

De nem tehetem magamévá ezt a programot, mint hívő ember és katolikus pap sem: nem nyugodhatom bele abba, hogy a jövő nemzedék széles rétegei ki legyenek téve annak a lehetőségnek, hogy politikai befolyásolásra Isten ismerete nélkül nőjenek fel.

Mindezek alapján kérem kell Miniszter Urat, szíveskedjék engem az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöki tisztétől felmenteni.

Ugyanilyen tartalmú levelet intéztem egyidejűleg az Országos Köznevelési Tanács elnökéhez, dr. Szent-Györgyi Alberthez is.

Tisztelettel
Dr. Sík Sándor”

Ortutay április 21-én kelt válasza ugyancsak hivatalos:

„Ortutay Gyulától

(1947. ápr. 21.)

Egyetemi Tanár Úrnak az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöki tisztségéről történt lemondását elfogadom és a Tanács ügyvezető alelnöki teendőinek ellátása alól felmentem.

Egyetemi Tanár Úrnak az Országos Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöki minőségében végzett igen értékes és eredményes munkájáért elismerésemet és igaz köszönetemét fejezem ki.

Ortutay Gyula”

Hogy konfliktusuk annyira drámai volt-e, mint Huszár Tibor írja különben rendkívül érdekes, izgalmas tanulmányában,¹⁰ az valamelyest – legalábbis Sík ekkori leveleinek tükrében¹¹ – kétséges. Abban azonban igazat kell adnunk a tanulmány szerzőjének, hogy rendjén belül komoly ellenérzésekkel kellett megküzdenie. Erről árulkodik testvérének írt levele, amelyből azt is kihüvelyezhetjük, hogy lemondását Ortutayval egyeztette, s ezután

¹⁰ HUSZÁR Tibor, *Sík Sándor, a mentor = Sík Sándor emlékezete*, Szentendre, 1989, 51–67.

¹¹ Sík Endréhez, 1947. április 21., június 29. és augusztus 30. *A szágyökerű szív*, 296–298, 304–306.

is rendszeres megbízásokat teljesített az Általános és Középiszkolai Reformbizottságban, amelynek elnöki tisztét látta el.

„Ami engem illet, most kissé 'a levegőben lógok'. Főfoglalkozásom e pillanatban a katolikus iskolák magyar tankönyveinek szerkesztése, ami elől nem tudtam kitérni; mert be kellett látnom, hogy egyedül én vagyok az, akiben mindkét oldalon megbíznak (kb. egyszerre kaptam felszólítót erre a minisztériumból is és a Szt. István Társulattól). A napokban jelent meg a *Szeretet Breviáriuma* című antológiám, melyet Juhász Vilmos-sal szerkesztettem, és elsejére kell leadni a Köznevelési Tanács megbízásából a *Nevelők Könyvtára* számára írt *Irodalomelmélet* című könyvemet. Ezenkívül akadémiai székfoglalóra is készülök – talán ez lesz a címe: *Magyar költők harcai az Istennel* (költők Isten-élményeiről: Balassitól József Attiláig). A nyáron sikerült egy hónapot vidéken töltenem Marcali falu mellett (Somogy), másfél órányira a falutól, egy szőlősgazda házában; ez életem egyik legtermékenyebb hónapja volt: három hét alatt 22 verset írtam. Köztük valami olyat is, amit 35 év alatt nem próbáltam: Mária-verseket. Az ez évre hirdetett »Boldogasszony éve« valahogy felindított arra a problémára: ebben az elcsépelte, ellimónádésított, elbanalizált témában újat, hiteleset, mait adni. *Tizenkétcsillagú korona* lesz a ciklus címe és alighanem kiadom külön.

A fő elfoglaltságom az irodalmon kívül (ami a Vigilia szerkesztésével maga is igen nagyra nő): a rendi kötelességek (mert Tomek Vince egy hónapra Rómába utazott generálist választani és itthoni helyzetünket – a rendi fasizmussal szemben – megerősíteni, ezalatt nekem kell őt helyettesíteni), – és az előadások, konferenciák tartása, amiből jóformán minden napra jutna, ha bírnám. És ezt úgy érzem, vállalnom kell, mert olyan szomjasak a lelkek, és olyan nagyon hiányzik, aki egészséges táplálékot tudna nekik adni – a mi sivár berkeinkben. Így mindenképpen Pesthez vagyok kötve és aligha oldhatom meg ezt a problémát másképp, mint hogy lemondok a szegedi katedréről és nyugdíjaztam magam, de ez még nem dőlt el.”

A levélben említett, Juhász Vilmos-sal közösen összeállított antológiájuk, *A szeretet breviáriuma* hamarosan meg is jelent. Sikerét jelzi, hogy 1948-ban második kiadására is sor került. Valóban igényt elégített ki: a háború után megmaradtak és a túlélők számára olyan magatartásmintát kínált szövegeivel, amely a megbékélés és a kiengesztelődés esélyét villantotta föl. A két szerkesztő példamutató nyitottsággal válogatott a világirodalom ide illő szövegeiből. Buddha és Lao-Ce gondolatai éppúgy helyet kaptak a gyűjteményben, mint az egyházatyákéi, írókéi és művészekéi. „Könyvünket *breviáriumnak* nevezzük: olyan könyvet értünk ezen, amelyet állandóan érdemes és üdvös forgatni” – olvassuk bevezetőjében.

A breviárium eredeti jelentése szerint rövid jegyzék. A 12. századtól a teljes napi officiumot (az ünnepekre és a hétköznapokra előírt zsolozsmák) tartalmazta, de mivel az elmondandó imádságok rövidebbek voltak a korábbiaknál, az őket tartalmazó gyűjtemény breviárium névvel utaltak erre a tényre. Sík Sándorék történelmi korszakok szerint válogatták szövegeiket, India vallásos emlékeitől a modern korig, amelyben külön fejezetben olvashatók a 19. és a 20. század magyar íróinak versei és spirituális indíttatású prózái. A könyv szövegeinek gyűjtésében kiváló szakemberek – például a ferences Dám

Ince, az antikvitás és a héber irodalom jeles tudósa, Trencsényi Waldapfel Imre – és írók – Rozgonyi Iván, Possonyi László – segítették őket. A sietség jele, hogy a közölt részletek címét és lelőhelyét nem tüntették föl.

Sík Sándor – ezt konferenciabeszédei és egész életműve igazolja – az egyetemes emberiség közös kincsének tekintette a szeretetet. „A szeretet mindent magában foglal – így a *Bevezetés* –, térnek és időnek, alkatnak és szokásnak korlátait nem ismeri.” Ezért lett a breviárium is vallásokon és világnézeteken felülemelkedő gyűjtemény, amelyben olyanok is szerepelnek, „akik látszólag az egyháztól idegen utakon járnak”. „Itt a helyük – olvassuk a továbbiakban – azoknak a magányos vándoroknak is, akik maguk törte úton, művészi alkotómunkájuk útján jutottak el oda, hogy a szeretet és az emberiség tanító-mestereivé és így az apostolok testvéreivé lettek.”

Tomek Vince, Sík Sándor barátja, a piaristák tartományfőnöke – Sík rendi custosként segítette – 1947 augusztusában Rómába utazott az új rendfőnök megválasztására. Hamarosan híre jött, hogy őt választották e tisztre, így a magyar piaristák tartományfőnök nélkül maradtak. Választásuk Sík Sándorra esett. Október 1-jétől ő az új tartományfőnök. Eleve súlyos teherként vállalta a megbízatást, hiszen komoly ellenzéke volt, különösen azok körében, akikre Schütz Antal gyakorolt befolyást. Ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy az egyre súlyosbodó politikai körülmények és az egyre nyilvánvalóbb egyházellenesség légkörében rendjének hasznára lehet kiegyenlítő személyisége, amelyet egyházi és állami részről is bizonyos megbecsülés és tisztelet övezett. Nem volt vezetésre termett személyiség, áldozatos tanácsadói – például legkedvesebb rendtársa, Balanyi György, aztán Ohmacht Nándor és mások – azonban segítségére voltak, s így élete végéig cipelte keresztjét, bár amikor 1947-ben fölvette, még nem sejtette, hamarosan mekkora súllyal nehezedik rá. Már 1948-ban meglehetősen indulatos versében, *A fordított Jónás próféta*-jában próbálta levezetni felhalmozódott keserűségét:

De megréftál, seregek Ura!
Mi lett belőlem, milyen figura!
Fordított Jónás, fejtetőre billent,
Pedig a Hangnak sose mondtam ellent.

Küldöttél, mentem. Hordtam az Igét
Nem kerülgettem bolond Ninivét,
Nem futottam, hogy le ne köpjön, sértsen,
A szennyes száját, kezeken a vért sem.

Hajót kerestem, biztosat, sebest,
Eveztünk, Ninivének egyenest.
Már láttam kelni a csarnokok ívét,
Már köszörültem a próféta-igét.

Ó az az Ige! Asszonyt, gyereket,
Amit szerettem, ami szeretett,
Mindent elhagytam érte, – érted, Isten,
Hogy amire küldöttél, teljesítsem.

És most, hogy már-már megölelt a part,
Most küldted ezt az őrjöngő vihart,
Hogy minden, minden fejtetőre fordult,
Szél, víz és ember, minden megbolondult.

Akkor, látván, hogy nem segítenek,
Akiket hívtak, a kisistenek,
Az összetört, vergődő, fejevesztett
Bolond hajósok mind énnekem estek.

Nem kell próféta, nem kell most a szó,
Most kapitány kell, most parancsoló,
Hát kormányozzam a hajót, vezérül,
Ki a viharból és el Ninivétül.

Így lett a szegény Jónás (a silány,
De mégiscsak próféta) – kapitány.
Hol vannak már a ninivei partok!
Te tudod, Uram, én nem, merre tartok.

Próféták Ura, te akartad így,
Hogy engem ilyen kísértésbe vigy?
Így van megírva? Mert a lélek bennem
Elnémíthatlan sóhajtozza: nem! nem!

Ha rabságomat meglegeled,
Szólalj meg, Uram, küldj immár jelet,
Bizonyosságul a szavad szomjazónak,
Hogy jobbra hívtál, nem parancsolónak.

Ha mást nem, küldj egy áldott cethalat,
Hurcoljon meg a tengerek alatt,
Vessen már véget a fojtó mesének,
S vessen ki harmadnapra Ninivének.

Siess, Uram, ne késlekedj sokat,
Mert halálosan fáj és fojtogat

Ami belőled bennem fül: az ének.
Ő engedj énekelnem Ninivének!¹²

Rendjében is, lapjánál is kettős volt a szorítás: „az egyik oldalon azt írják, hogy reakciószók vagyunk – panaszolja Sík Endrének –, a másikon azt súgják, hogy 'eladtuk' a katolikusokat a kommunistáknak és az oroszoknak”, ezek a vádak azonban azt a meggyőződését erősítették, hogy „jó sínen jár”, „főleg, míg mindezt olyanok mondják, akiknek helyeslése megdöbbenő volna...”

Pedig még mindig jelentős sikerek vigasztalhatták. 1947 nyaráig tizenkét helyen fordult meg az országban, s hatalmas sikerrel tartott lelkigyakorlatokat, konferencia-beszédeket. Tapasztalatai szerint kivált a férfitársadalom erkölcsi nevelésében mutatkoztak fájdalmas hiányok. Mintha Prohászka Ottokár tevékenységét, az értelmiség lelki ébresztésének művét folytatta volna. El is határozta, nyugdíjba megy, hogy minél eredményesebben valósíthassa meg ezt a küldetését, és maradjon ideje irodalmi tervei kivitelezésére. „Megírtam – írta 1947-ben született *Csak a furulyát* című verse születésének magyarázatául –, és szépen kifundáltam, hogy nyugdíjba megyek... Aztán kiderült, hogy nyugdíjba mehetek, de provinciálisnak kell lennem.” Pedig mintha a múzsa is kegyeibe fogadta volna, nemcsak irodalomtörténeti munkákat írt a tanárok számára (*Az olvasás tudománya*), hanem Marcaliban nyaralva végre verseket is írhatott. Itt született *Tizenkét csillagú Korona* című, Szűz Máriát a központba állító kötetének terve, melynek elkészültét és témaválasztását lelki gyermekei is sürgették: „Annyit zaklattak katolikus bírálóim, hogy nem írok Mária-verseket; akkor szentév volt, és én beleadtam magam egészen: írtam egy könyvecskére valót.” A kötet az *Alexius* második kiadásával szinte egyszerre jelent meg.

Versek a Boldogságos Szűz Máriáról a kötet alcíme, s ez a versek hangneméről is tájékoztat: lelki szemével látta meg versei alakját, amint magyar parasztasszonyként végzi napi munkáját, s nem a betlehemi istállóban, hanem magyar falusi akolban történik élete sorsdöntő eseménye. Nem idealizálja, hanem épp fordítva: hétköznapi, közülnök való emberként jeleníti meg hőseit.

Járom a szőlőt, amerre a bönge
Kakukkfűves lankája elgyűrűz,
És a dűlőben szembejön a Szűz.
Körüldongják tücsöknyi angyalok.
Kapa a vállán, fején tarka kendő,
És kék szeméből a Megszületendő
Csillaga mosolyog.

Mintha a napkeleti bölcsék társaként toppanna be ő is „a jó meleg trágyapáras csöpp akolba”, kinn hallani a „názáreti Ács” gyalujának hangját, távolabb a Táborhegy másai: a

¹² Sík 1989, 248–250.

Badacsony és Szigliget, lent pedig a Tibériás – a Balaton. „A fővenyen hálót egyenget / Tizenkét hallgatag halász”, s mindenütt áldott nyugalom és békesség:

Ez az áldott levegő,
Ahol elfelejt zakatolni
És fenekedni az idő.

Itt a dombon találta meg a költő „Az igazi Szűzmáriát / Kit mostanáig eltakartak / Kontárok és kereskedők, / S a legnagyobb kontár, a góg.” Gyermekkori emlékei kelnek életre: a máriabesnyői búcsúk, a ministrálás reggelek, a rendalapító, „a máriás Kalazancius”. Mindennek elindító élménye az a kép, amely édesanyja ágya fölött függött, s amelyhez hasonlók ezer és ezer magyar család Mária-tiszteletének voltak jelképei. Ezt a már-már népi, naiv vallásosságot, bensőségességet igazolja is:

Ó, józanarcú oktalanság!
Ma már tudom: itt, itt e kék
Palást alatt a bölcsesség.

Ez a gyermeken egyszerű hang, imádságba forduló alázat Sfk Sándor lírájának igazi erőssége, ez tette oly népszerűvé költészetét. Leírásai emberközbe hozzák a hittitkokat, „...nem többet mond-e sok fejtegetésnél, magyarázatnál, nem szinte tapinthatóan élményien döbbsen rá a 'Mediatrice Dei' titkára egy ilyen strófa:

Sereglünk a Krisztus elé,
De hogy álljunk szeme elé?

Mit mondjunk, ha reá kérdez?
Szólj helyettünk, anyánk édes.
Annyit mondj csak: rosszak vagyunk,
De mégis a tied vagyunk.

Ami ennek a realitásnak, naivságnak a költői hitelét megadja, az a szándékolatlansága, az őszintesége, az élményi volta. Ez nem stílusutánc, nem neoprimitivizmus; ez valóban az a gyermeki hit, bizalom, áhítat, mely az anyát, az égi Anyát megilleti. Az a gyermekség, amelyről megható egyszerűséggel szól a *Bölcsességnek Széke*:

Öntsd belém a bölcsességet:
Úgy is mondhatnám,
Hogy a gyermekség malasztját
Esedezd le rám.
Engedd újra visszaélnem
Bokros éveim,

Lenni mint a régi kisdéd
Jézus térdein.

Aki bízó, aki tiszta,
Aki egyszerű,
S anyakézből édes neki
Ami keserű.
S ha elpilledt a játékban,
Csak egyet kíván:
Elaludni jó öledben
Édes jó Anyám.¹³

...Ezekben a versekben sok... fény csillan; és nemcsak fény, melegség is. Annak a szeretetnek a melege, mely *Kifosztani vágyik önmagát / És odaadni mindent és magát / És mindeneknek lenni mindene.*¹⁴

„Magyar költők istenélménye”

Sík Sándor, aki a Kossuth-díj első jutalmazottjai között volt – pedagógiai tevékenysége elismeréseképp –, 1948. január 6-án irodalmi témát választott akadémiai székfoglalójául. Nagy tanulmányából a Vörösmartyról és a József Attiláról írtakat mondta el nagyszámú hallgatóságának. A téma időszerűségét Rónay György méltatta a Hazánk című hetilapban: „Sík Sándor székfoglalót tartott az Akadémián. »Magyar költők istenélménye« volt értekezésének címe. Bizonyos elvi kérdések igen világos és alapos tisztázása és rövid történeti áttekintés után két szép fejezetet olvasott föl készülő nagyobb művéből; bemutatta, hogyan élte át Istent *Vörösmarty Mihály* és hogyan *József Attila*. A nagyszámú hallgatóság komoly tanulságokat meríthetett mind az írói arcképekből, mind a bevezető elvi fejtegetésekből. Mert nemcsak a hivatott esztétikus mélyreható szövegértelmezéseiben gyönyörködhetett, hanem azt is láthatta – s láthatta meggyőzően, mert példákkal illusztrálva, s nem kisebb példákkal, mint *Vörösmarty* és *József Attila* –: *hogyan egy költőt soha nem érthetünk meg teljesen, szerves egységében, ha nem vesszük tudomásul azt az emberi természetből folyó kapcsolatot, amelyben – akár pozitív, akár negatív módon: vagyis akár vállalva és javallva, akár tagadva és harcolva ellene – a Természetfölöttivel áll.*

Vannak a létezésnek olyan alapviszonyai – vagy a modern lélektan nyelvén szólva, vannak a léleknek olyan ősképei, beléírt ősi alaptípusai –, amelyeket minden igazi költőnek, minden igazi művésznak valaminőképpen ki kell fejeznie; mert az igazi művész alkotásában teljes életet akar megvalósítani, s ezek az alapviszonyok kiirthatatlanul tar-

¹³ Sík Sándor, *Őszi fecske*, Bp., 1959 (a továbbiakban: Sík 1959), 314–315.

¹⁴ RÓNAY György, *Az Alexiustól a Tizenkétszázévig koronáig*, Vigilia, 1948/3. sz., 175–178.

toznak az élet teljességéhez, annyira, hogy nélkülük teljes élet nincs és nem is lehetséges. Így hát nem is csak a művész kiváltsáagai ezek az »stípusok«; tulajdonai azok minden embernek. A művész csupán élesebben látja, mélyebben éli át és határozottabban fejezi ki őket, pontosabb és világosabb formát ad nekik: ezért művész. S végeredményben nagysága is ebben rejlik; abban tudniillik, hogy azt szólaltatja meg, azt jeleníti meg, azt tudatosítja bennünk, azt sejteti meg velünk a művészi befogadó élmény révén, ami közös kincsünk, emberségünk szerves tartozéka, sőt: ami egyenesen emberségünk *teljessége*. A művészetnek szükségszerűen *belül kell maradnia az emberi körén*; mert ha az emberiből kilép, követhetlenné válik, önmagát semmisíti meg. Csakhogy az ember egyben isteni is – nem Isten, hanem isteni –, s a művészet legszebb és legmagasztosabb hivatása éppen ez: hogy *fölkelti bennünk isteni voltunk élményét úgy, hogy emberileg tesz teljesebbé.*¹⁵

A Vörösmartyról és József Attiláról elmondottak némiképp módosított változatát ez évben a Vigiliában is közreadta. A *Magyar költők istenélménye* csak később jelent meg teljes terjedelmében.¹⁶ A méreteit tekintve is hatalmas tanulmányban Sík először a magyar vallásosság természetét rajzolta meg, s arra hívta fel a figyelmet, hogy erre azért figyeltek fel kevesebben, mert az emberekből általában hiányzik a beleérzés, a kongenialitás, ezért a vallásos érzület kifejeződésének csak a megrendült bűnös Istenhez való könyörgését tekintik. „Csak a *Miserere* volna igazi, a *Te Deum* már nem?” – vetette föl a kérdést teljes joggal.

Mi a vallásos élmény lényege? Az akkori lelki és lélektani kutatások jeleseiire hivatkozva jelentette ki: nincs ember vallásos érzület nélkül. Az érzés lényegét Szent Tamás klasszikus megfogalmazását követve („ordo hominis ad Deum”) elemezte, de Otto Karrer megfigyelésére („A vallás... úgy jelölhető meg, mint az ember 'függőségének érzése' attól az emberfölötti Hatalomtól, amelyben 'hisz'”) is támaszkodott, s az Apostolok Cselekedeteinek arra a gondolatára rezonált, hogy az emberek keresik Istent, hiszen „benne élünk, mozgunk és vagyunk, amint egyik-másik költőtök is megmondta”.

A cím természetesen a téma szűkítését tette szükségessé: nem a költők vallási, hanem Isten-élményét vizsgálta, mégpedig esztétikai nézőpontból, azaz azt elemelve, miképp jelentkezik ez az élmény az ábrázolás és a kifejezés szintjén. A tanulmányban egyébként – kezdeményező módon – a magyar irodalom teljességére kitekintett. Hosszú oktatói működése alatt gyűjtött tapasztalatait, anyagát kamatoztatva különféle fejlődéstörténeti szakaszokat különített el. A felvilágosodásig a magyar irodalom magától értetődően keresztény jellegű volt, az istenélmény pedig „szerves, hiteles és a belső igazságtudatra alapozott”, ami életszerűségének bizonyítéka. Magyar specialitás a vallásosság realizmusa: „a magyar elsősorban értelemmel és cselekvéssel fogja meg a megfoghatatlant”. Példák sokaságával igazolta, hogy a himnuszok tele vannak életszerű, reális képekkel, kiszólásokkal, s későbbi líránk is bővelkedik merész közvetlenségben. A korszak reprezentatív lírikusával, Balassival hosszan foglalkozott, majd Zrínyi Isten-élményére tért ki.

¹⁵ RÓNAY György, *Isten és a költők*, Hazánk, 1948. január 16.

¹⁶ Sík Sándor, *Kereszténység és irodalom*, Bp., 1989, 257–340.

„Élete, egyénisége, műve a világirodalomban is párját ritkító példája a nagyszabású immanens misztikának és azon belül annak, amit jellegzetesen realiztikus magyar Isten-élménynek ismertünk fel.” Nagyon finom, elgondolkodtató megfigyelése, milyen nagy volt a szerepe a humanizmus és a barokk évszázadaiban a szerencse témájának, amely Zrínyinél összetett, nagy kérdéskomplexum: egyéni élmények forrongása és a legmagasabb régiókig emelkedő gondolatok sora.

Részletesen foglalkozott a magyar misztika mibenlétével. A misztikus magatartás kétféle jellemzőjét különböztette meg. Az egyik „tagadólag áll szemben a világgal, és paszszív magatartást ölt vele szemben”, „a másik pozitív és aktív módon viselkedik a tapasztalati világgal szemben, igenli és alakítja”. (A megkülönböztetésre Spranger *Lebensformen* című műve vezette.) A nagy keresztény misztikusok egyszerre élik át e kétféle misztikát. A magyar misztikát a „reális világ igenlése” jellemzi, ami a magyar ember természetéből adódik. Realizmus és misztika között nincs ellentét, vallási téren „belső összefüggés van köztük”. A világot igenlő, azt alakítani vágyó, azaz megszentelt misztikus magyar életszemlélet e korszak nagy alkotóinál folyvást tetten érhető.

A felvilágosodás szétrobbantotta ezt az egységet és egyoldalú észkultuszával laicizálta a vallási életet, hatása a 19. században is érzékelhető. Nagyon érdekes, amit Sík e korszak úgynevezett vallásos lírájáról ír. Szerinte a költők írnak ugyan vallásos verseket, „de munkásságuk nagyobb fele világi tárgyú, és a kettő közt nincs belső összefüggés”. „Az elvi igazság megvan ezekben a versekben, de hiányzik belőlük az egész-élmény megragadó ereje.”

Sík rendkívül kritikusan fogalmazta meg a keresztény költészet elsekélyesedésének okát. Állást foglalt a harmincas évek kezdetétől mind élesebb vitában: vajon az-e a katolikus költészet lényege, hogy hitigazságokat, imákat fogalmazzon meg, vagy az életnek – a sokszor büntől átjárt létnek – kell-e hitelesítenie. Azzal, hogy a magyar vallásos érzésvilágot reálisnak nevezte – s realizmusát a legnagyobbak példájával igazolta –, a vallásos líra lehetőségeit a teljes emberi élet megélésére és ábrázolására kiterjesztette, közelítve ahhoz az irodalmi ideálhoz, amelyet e vonatkozásban Mauriac fogalmazott meg: „A regényírónak van a világon az a létjogosultsága, hogy napvilágra hozza a legnevesebb és legmagasabb lelkekből is azt, ami Istennel ellenkezik, a rosszat, ami elrejtőzik; hogy megvilágítsa azokban a lényekben is, akik bukottaknak látszanak szemünkben, a tisztaságtitkos forrását.”¹⁷ Sík Sándor tulajdonképpen utat nyitott a harmadik nemzedék és Pilinszky generációja elfogadásához, kitérítve a művekben rejlő Isten-élmény elemzésének és elfogadásának lehetőségét: „E szakadás a vallásos költészetben kétféleképpen jelentkezik. Létrehoz mindenekelőtt egy sereg, mennyiségre szegényes, minőségre talán még szegényesebb – úgynevezett – ’vallásos költeményt’. Ha tudjuk, hogy az igazi vallásos élmény lényege szerint totális, egész-emberi és egész-életet követelő, ha ehhez hozzáadjuk, amit bizonyítani próbáltunk, hogy a magyar vallásos átélés reális, eleve valószínű előttünk, hogy ez a vallásos költészet nem lehet ’igazi’: hiányozni fog belőle az élet. A realista magyar érzés nem tudja igazán magáévá tenni az élettől idegen, vérszegény

¹⁷ ECKHARDT Sándor, *Új francia katolikus írók antológiája*, Bp., 1947, 131.

'vallásosságot'. Megvan a hit mint becsületes meggyőződés, megvan a morális életbeállítás, nyilván megvan – mikor imádkoznak – a jámbor áhítat is, de mindez az életnek csak egyik, a kisebbik fele: maga az élet a profán, a gyakorlati, a harcos, az érzelmes, a nemzeti – az megy a maga profán (nem vallástalan, de valahogy *vallás mellett*) útján... Így jön létre az a melegházi, sekrestyeköltészet, amely a templom, a paplak, a kolostor falai közt virágozik, de az élet profán levegőjében elhalványodik, és kitetszik a sablonos volta. Mert az igazi nagy ihlet híján nem marad más, mint a vallásos tematikával való hatáskeresés, a jól bevált régi motívumok halványabb új változatai... Ami hiányzik, az nem is elsősorban a költői tehetség, hanem a 'szívnek az a bősége', amelyből a szájnak szólnia kellene: a vallásos élménynek éleletalakító és azért művészetalakító egész volta..."

Itt kereshetjük a vallásos költészetéről alkotott értékítélet beszűkülésének magyarázatát: a „vallásos versek” sokszor dilettáns szerzői teoretikus szinten is elutasították azokat a műveket, amelyekben nem a szavak, hanem az érzület tartományaiból lehet az író Isten-élményére következtetni. A felvilágosodás észkultusza merőben más volt, mint e vallásos realitás. Nem véletlen, írta Sík, hogy a 19. század magyar lírikusai hatalmas belső harcot vívtak a hit és az ész összeegyeztetéséért. Dayka Gábortól választott jellemző idézetet:

Így harcol a hittel a józan értelem.

Így merül bús lelkem bizonytalanságba!

Az elme lerontja, mit a vallás velem

Elhíttet, az elmét a hit ostromolja!

És oh ezer sűrű lelki homály között

Mihez nyúljak, helyes választást hogy tegyek?

Ha elmém s vallásom egymásba ütközött

A hitnek hódoljak? vagy az észnek higgyek?...

(*Vallomástétele egy igazságra törekedő embernek*)

Ezt a diszharmoniót váltja föl a romantika, melynek magyar költői „mélyebben néztek a lélekbe”, s onnan feltörték „az emberi lélek irracionális”, addig eltemetett elemei, „sejtelméi, vágyai, borzongásai, szenvedélyei – mindaz, amit együttvéve az *Abszolútum megélésének*, Isten-élménynek neveztünk”. A nagy magyar romantikusok előbb az egyéni boldogság kiharcolásának módját, utóbb ezen felülemelkedve a kollektív felelősség jegyében az ember és az isteni terv viszonyát próbálták kifürkészni. Erkölcsi komolyságukban vannak olyan elemek, amelyek vallásos ihletre utalnak: „...a lélek mélyén rejlő, minél kevésbé szervesen kifejtett, annál nyugtalanabban örvénylő vallásos ösztön, érzés, igény és szenvedély a haza és az emberiség eszméje köré fonódik, a nekik szóló odaadásban lobban fel, az értük való cselekvésben éli ki magát”. Ezt a meglátását Berzsenyi és Kölcsey líráját áttekintve igazolta, s a képet Vörösmarty, József Attila, majd külön tanulmányában Ady¹⁸ isten-élményének elemzésével árnyalta.

¹⁸ Sík Sándor, *Az örök Ady: Halálának harmincadik évfordulójára*, Vigilia, 1949, 145–151.

Sík Sándornak ez az alapvető tanulmánya – jóllehet tisztában volt azzal, hogy dilettánsok mindig voltak és lesznek is – jó irányba vezérelhette volna a hazai, vallásosnak mondott líra művelőit. Hogy mégsem így történt, annak egyik oka költészetünk 1949-től nagyon is észrevehető ellaposodása, adminisztratív eszközökkel való korlátozása s egy olyan lírai kifejezésforma állami jóváhagyása, támogatása, amely a maga módján ugyancsak „sekrestyeköltészet” volt, művelőit azonban nem belső készítés vezérelte, hanem véreskezű diktátorok mítoszát megteremtve, képzeletből gyúrt szobraikat tömjéneztek, imádásukra szólítva olvasóikat, mintegy szentesítve az irodalmi sematizmust.

Hamvadó remények

1948 első hónapjaiban Sík emberfeletti munkát végzett. Március 1-jén elfogadták szegedi nyugdíjazási kérelmét – Baróti Dezső lett utóda a tanszék élén –, e hó 15-én átvette a Kossuth-díjat s a vele járó 10 ezer forintot, amelyet rendi célokra fordított, szerkesztette a Vigiliát és nagybőjti lelkigyakorlatok sorát (képviselőknak a parlamentben, volt diákjainak a piarista kápolnában, a cisztereknél és végül a piaristáknak) tartotta. Ezen kívül a mind nehezebbé váló körülmények miatt a többi piarista intézményben lelkigyakorlatot tartók számára bő vázlatot is készített.¹⁹ Rendfőnökként át kellett élnie az egyik legnagyobb megpróbáltatást, az egyházi iskolák államosítását. Június 15-én elmondta egyik leggyönyörűbb beszédét az iskolai tanévzárón, egy nappal később megszületett a törvény, amelyre e beszédében még csak fenyegető lehetőségként utalt.²⁰ Ezzel a piaristáknak le kellett mondaniuk az ifjúság oktatásáról és neveléséről, tevékenységük legfontosabb eleméről. Teljesen érthető a tartományfőnök csüggedtsége, amit azonban töretlen istenhite még ekkor is ellensúlyozott.

„A magam ügyéről nem érdemes írni – olvassuk Sík Endrének írt levelében 1948 végén –: ismered a helyzetet, ismersz engem is. El tudod képzelni, mily nehéz a dolgom.”²¹ Ekkor már tudott volt, hogy barátja és szerkesztőtársa, Juhász Vilmos elhagyta az országot, a Vigília szerkesztésének – tartalma kialakításának – felelőssége is az ő vállára nehezedett. *Érett nád* című verse pontosan érzékelteti ekkori lelkiállapotát:

Szemes, Zamárdi, Lelle ködben áznak.
Lelkemben is zokogó tavat ásnak
Míg végigdöcögöm a Balatont,
Novemberi könny, decemberi gond.

Az angyal hányszor megjelent e parton!
Fejem a gondok vánkosán lehajtom,

¹⁹ Sík Endréhez, 1948. április 2. *A szágyökerű szív*, 312–313.

²⁰ A beszéd szövegét a függelékben közöljük.

²¹ Sík Endréhez, 1948. december 14. *A szágyökerű szív*, 315–316.

Mint egy piros térdeplő-bársonyon
És könnyeimmel is imádkozom.²²

Adventben legkedvesebb témájáról, a Miatyánkról tartotta sorozatát. Most igazán átélten, a rá mindig jellemző alázattal mondhatta: „legyen meg a te akaratod!”²³ 1948. december 6-án őrizetbe vették a hercegprímást. A teljes igazsághoz tartozik, hogy az elveihez mindvégig kitartóan ragaszkodó Mindszenty megítélése a hazai egyházban sem volt egységes, sokan nehezményezték hajlíthatatlanságát, amellyel szerintük sokszor megnehezítette a szerzetesrendek tárgyalási pozícióit. Erre utalt Tomek Vince rendfőnök Sík Sándornak írt, 1949. február 6-án kelt levelében: „nem tudhatom, a Mindszenty-tragédia mennyire lesz tragikus az egyházra nézve... Az én számomra az is csodaszámba megy, hogy mint az ország prímása s így a kommunizmus legnagyobb ellenfelének, a magyar Egyháznak feje, azután mint egy nem egészen igazi nacionalizmus (szlávellenesség, irredentizmus, legitimizmus, feudalizmus, antiszemitizmus) vezére és még hozzá nem egészen szerencsés összetételű ember – három évig tudta magát tartani. Amint eddig is nagyon sokat szenvedtem vele kapcsolatban, most még inkább ez az eset. Elfogatásáról Navarrában értesültem, s amikor Bilbaótól Santanderbe mentem, benéztem Limpiaszba, amelyről ő nekem aug.-ban oly lelkesedéssel beszélt, s [a] limpiaszai Krisztus előtt imádkoztam érte.”²⁴

1949-től a Vigília Munkaközösség élén Sík Sándor egyedül szerepelt főszerkesztőként a lap impresszumában. Ekkor alakult ki az a munkamegosztás, amely Rónay György eltávolításáig működött. A Munkaközösség alapítói a következők voltak: Sík Sándor, Doromby Károly, Mihelics Vid, Rónay György. A lap célját a következőkben jelölték meg: a katolikus papság szellemi továbbképzése, illetve a világi olvasók számára színvonalas lelki, hitbuzgalmi és szépirodalmi olvasmányok közlése. „A lap tényleges szerkesztését az ötvenes évek elejétől nagyrészt Rónay György végezte”, följegyzésein rögzítette a következő szám tervét, ezt Sík Sándor jóváhagyta vagy kiegészítette.²⁵ Helyzetük mind nehezebbé vált, hiszen a politikai diktatúra a Vigiliát sem kímélte: a Bachkorszak cenzorai sem voltak olyan éles szeműek, mint az ezekben az években működők. Egy-egy Vigília-számhoz tartalék-kéziratokat is készítettek, hiszen olykor meglepő döntések születtek, szépirodalmi művek, versek és elbeszélések is a cenzori beavatkozások áldozatául estek.

Ám nem kevesebb keserőséget okoztak Sík Sándornak a Vigília kritikussai sem. A Mindszenty-per miatt felzaklatott, fokról-fokra elnyomított és megfélemlített keresztény értelmiség tagjai közül jó néhányan árulással vádolták a főszerkesztőt. Az egyházellenes intézkedések megnövelték az olvasók érzékenységet, s ők a Vigilián töltötték ki különben jogos haragjukat. Síknak ezek a levelek, „diszkrétan” elmondott kifogások rengeteg álmatlan éjszakát szereztek, s az amúgy is fáradt emberen ekkor, hatvanéves

²² SÍK 1959, 31.

²³ Konferenciabeszédeiről: JELENITS István, *Kép a kései Sík Sándorról = Sík Sándor emlékezete*, 67–75.

²⁴ *A százgyökerű szív*, 317–318.

²⁵ LUKÁCS László, *Sík Sándor szerkesztői műhelyében = Sík Sándor emlékezete*, 81–88.

korától kezdtek az öregedés jelei mutatkozni. Pihenni csak a Mátrában tudott, az események azonban egyhamar letörölték arcáról azt a nyugalmat, amelyet első mátrai versei sugalltak.

Erről a légkörről és az evangéliumi szellemiségről gyakran beszélgettek a Vigilia szerkesztőségi értekezletein. Rónay György így foglalta össze közösen kialakított meggyőződésüket: „...azok a katolikusok, akik az egyház zászlaja alatt inkvizíciót és pogromot szeretnének, akik a reváns gondolatával titkon a késüket köszörülik és akasztófákat ácsolnak, szintén szögesen szemben állnak az evangéliummal. A probléma egyik fele, a kommunizmus felé, világos. De nyomban kevésbé az, ha ott áll vele szemben a másik tényező: az evangélium-ellenes bosszúvágy, 'mindent vissza', megtorlás-szomj, ott állnak azok, akik előtt az ellenségek iránt is kötelező szeretetről beszélni egyenlő az árulás-sal.”²⁶ Igaz, ezek a hónapok mintha nem az emelkedett evangéliumi szellemiséget igazolták volna...

Függelék

Sík Sándor: Tedeum (Vigilia, 1948, 385–387)

„Édes Fiaim! Kedves Szülők! – Tedeumra gyűltünk össze. A tedeum minden időben kettős arcú ünnepség volt. Megvolt az örvendetes jellege: hálaadás az Úristennek az év folyamán nyert kegyelmekért. Hálát adunk ma is az év kegyelmeiért, elsősorban azért a nagy kegyelemért, hogy ebben az évben is becsületesen teljesíthettük köteleességünket, jó munkát végezhattünk, fiúk és tanárok egyaránt. De a tedeumnak mindig volt egy kissé szomorkás, fájdalmas arca is. Befejezés volt és búcsúzás; az örömbé és hálába mindig belekapcsolódott egy kis fájdalom, melankolikus hang az iskolától való ideiglenes búcsúzás könnyű meghiúsultsága. Ki ne érezné, hogy ez a mai tedeum, ez a mai búcsúzás több, nagyobb – bizvást mondhatom, szomorúbb búcsúzás, mint más éveké. Mindnyájan tudjuk, hogy néhány óra még és benyújtják a magyar parlamentben az egyházi iskolák államosításáról szóló törvényt. Semmi sem áll távolabb tőlem – és különösen nem innen, az oltár előtt –, mint hogy bíráljak politikai intézkedéseket. Ehhez sem szólhatok hozzá, nem is akarok, ilyen intézkedésekkel szemben a katolikus egyháznak egyetlen védőfegyvere az imádság és a több, a nagyobb szeretet. Ez a szeretét parancsolja nekünk, hogy jóhiszeműséget vélelmezzünk azok részéről is, akik ilyen intézkedéseket hoznak, hisz már az Úr Jézustól halljuk Szent János evangéliumában: »Eljön az óra, hogy mindaz, aki megöl titeket, szolgálatot vél tenni az Istennek« (Jn 16,2). Hinnünk kell, hogy sokan hiszik, hogy jót cselekszenek, mikor ezt cselekszik. Nem is szólhatnék hozzá ehhez a kérdéshez már csak azért sem, mert nagyon általánosak a törvény szavai, és nem tudhatjuk, hogy a valóságban mi lesz a sorsa iskoláinknak a gyakorlatban, és milyen sors vár erre a mi iskolánkra is. Akarunk bízni a jövőben és akarjuk hinni, hogy amitől félünk, nem következik be. De nehéz a szívünk, a diákoké is, és ezerszer inkább – jól tudom én

²⁶ RÓNAY György, *Napló*, Bp., 1989, I, 192–193.

azt – a kedves édesapáké és édesanyáké is, nem tudnak szabadulni a fenyegető gondolatoktól. Gondoljuk végig: mit jelenthet számunkra – e kis családi kör számára, amely most itt egybegyűlt – a nekünk legfájóbb lehetőség. Két fájó gondolatot kell magunk elé állítanunk.

Az egyik, az elvi valóság, amely bekövetkezhet: ebben az iskolában ösztöl kezdve már más szellemű nevelés lesz, mint eddig. Lehetséges, hogy ez a más szellemű nem lesz kevésbé haladó, mint a mienk volt – haladóbb nem lehet! –, lehetséges, hogy nem lesz kevésbé demokratikus, mint a mienk volt – demokratikusabb nem lehet! –, lehetséges, hogy nálunk külön nevelők fogják átvenni az ifjúságot, nagyobb tudással, felkészültséggel, jóakarattal, odaadással. Ez lehetséges! De nagyobb szeretettel nem fogják tehetni, mint ahogy mi tettük. Bizonyos azonban, hogy két aggasztó dolog fenyeget. A mi nevelésünknek, a keresztény nevelési rendszernek alapvető gondolata, hogy mi ifjúságunkat *az egész valóságra* neveltük. Beállítottuk a valóság egészébe, amely magába foglalja a természetet és a természetfölöttit, időt és örökkévalóságot, embert és Istent, a valóságnak azt a mérhetetlenül nagyobb és jelentősebb felét és amit az isteni, az örök és a természetfölötti jelent. Bekövetkezhet, hogy erre az egész igazságra nem fognak nevelni az új iskolában. És lehetséges – adja Isten, hogy ne úgy legyen –, hogy nem fog érvényesülni a keresztény pedagógia másik alapvető elve sem. Az, hogy mi az *emberi személyiséget* mérhetetlenül tiszteljük és értékeljük. Mi tudjuk az Úr Jézustól, hogy a lélek – egyetlen lélek is – több, mint az egész világ. Azért áhítatos tiszteletünk övezte mindig ifjúságunknak, neveltjeinknek személyiségét, annak teljes kifejlődését, emberi és isteni keretek közötti szabadságát. Mindenesetre számolnunk kell azzal, hogyha az új pedagógiai szellem vallani fogja is a tiszteletet, nem azt fogja érteni rajta, amit mi értettünk.

A másik tény, amellyel szembe kell néznünk, ha bekövetkezik, amitől félünk, az az érzelmi valóság, hogy *nem dolgozunk tovább együtt*. Én nagyon jól tudom, mit jelent ez az édesapáknak, édesanyáknak! Nem akarom az amúgy is nehéz szíveket még nehezebbé tenni, nem folytatom ezt a gondolatot. Jól tudom, hogy mit jelent ez a diákoknak. Magam is voltam diák, és azóta is számtalan diákkal érintkeztem és érintkezem: jól tudom, hogy a mi diákjaink minden esetleg kellemetlen, bántó, fájdalmas emléken túl is, amik kétségtelenül hozzátartoznak az iskolai emlékekhez, mégis örömmel, önérettel és visszavágódással gondolnak ebben az iskolában töltött életükre. Hisz mi tanárok is – akárhány van köztünk, aki, mint én is, életének nagyobb felét töltötte ennek az iskolának falai között –, ha tanári éveinkre visszagondolunk, sok kellemetlen emléket, bosszúságot, kényelmetlenséget látunk magunk előtt, és mégis szívünk szakadna meg, ha meg kellene válnunk ettől az iskolától.

Ha ezzel a két lehetőséggel szembenézek, mit tudok mondani búcsúzóul ennek a mi kis iskolacsaládunknak?

Az ifjúságnak annyit mondok: Először is: fiúk, *sohase legyetek kisebbek magatoknál*. Sohase csonkítsátok meg magatokban azt az egész valóságot, amelyre mi itt neveltünk, s amely nélkül, úgy érezzük, nem méltó az ember az ember névre és nem érdemes élni ezen a földön. Ne alkudjatok meg csonka emberséggel, a legmagasabbnál alacsonyabb eszménnyel, hanem akarjatok egész emberek lenni, egész valósággal, akiktől semmi emberi és isteni nem idegen. És ne engedjétek megfogyatkozni magatokban a keresztény

jellemnek azt a tisztaságát, határozottságát és erejét, amelyre mi neveltünk benneteket s amelynek továbbfejlesztésére elindultatok. Ez a nevelés, ez az elindulás kötelez. Menjete tovább a Krisztus-követés útján, nincs más útja az igazi emberségnek.

A másik, amit mondani akarok: ha nem fogunk is együtt dolgozni, rajtatok lesz a szemünk és veletek lesz a szívünk szüntelenül.

Mit mondjak a kedves szülőknek? Mélységes meghatottsággal köszönöm nekim, hogy bíztak bennünk, és ránk bízták legdrágább kincsüket. Köszönöm nekim – talán még nagyobb meghatottsággal –, hogy most is, ma is úgy bíznak bennünk. Erről félreérthetetlen tanúságot tesznek nap nap után, szinte óráról órára. Köszönöm nekim és kérem őket, hogy ezt a bizalmat tartsák meg számunkra, mert az eljövendő időben Isten után e bizalom lesz nekünk a legnagyobb erőnk... Az előbb azt a szót használtam, hogy egy kis család vagyunk itt. Ki ne érezné, apák és anyák, idejáró gyerekek szülei, hogy itt minálunk diák, tanár és szülő egy kis családot alkotott, a családot összekötő eszmei és érzelmi kötelékekben. Arra kérem a kedves szülőket, hogy ez a család ne bomoljon fel ezután sem. Ez a templom, ez a kápolna mindenkor középpontja lesz ennek a családnak.

Azt hiszem, magunkról kell még mondanom valamit, diákoknak, szülőknek, az országoknak, de mindenesetre az Úristennek. Haszontalan szolgálunk; jól tudjuk, hogy nagyon sokszor nem álltunk hivatásunk magaslatán, az eszméknek és az eszményeknek, amelyeknek realitásáról és egyetlen értékéről meg vagyunk győződve, nem voltunk mindig méltó képviselői. Bánjuk és szégyelljük. De kettő ellen nem vétettünk, és nem akarunk és nem is fogunk véteni a jövőben sem. Az egyik a kalazanciusi hivatás. Mi piaristák Kalazanci Szent József nyomán rátettük életünket az ifjúságnak az *értelem és a jámborság szellemében* való nevelésére. Ezt cselekedtük eddig és nincs más lehetőségünk a jövőben sem. Mi nem lehetünk hűtlenek sem az értelemhez, sem a jámborsághoz, sem ahhoz, hogy életünket az ifjúságnak adjuk, mert ha piaristákká lettünk, nincs létjoga másképp életünknek. Tehát ezt fogjuk tenni továbbra is. Hogyan? Nem tudom! Egy bizonyos: ezért éltünk és ezért fogunk élni, akármilyen történjék. Az élet majd gondoskodni fog magáról. De a hivatásnak kötelessége is, szenvedélye is kiirthatatlanul él és élni, dolgozni fog bennünk.

És élni fog és dolgozni az is, ami ennek a hivatásnak a lelke: a *szeretet* az ifjúság, minden egyes fiatalunk iránt. Azt olvassuk a rómaiakhoz írt levélben: »Sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem hatalmak, sem jelenvalók, sem jövődők, se erők, sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény el nem szakíthat minket az Istennek szeretetétől, amely Jézus Krisztusban, a mi Urunkban vagyon.« (Róm 8,38–39) Nekünk, akik életünket a kalazanciusi hivatásra tettük rá, az Isten szeretete és Krisztus szeretete elsősorban az ifjúság szeretetében, cselekvő szeretetében kell hogy megnyilatkozzék. Azért Isten és ember előtt nem búcsúszóval, hanem ezzel a szent fogadással végzem: Sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem hatalmak, sem jelenvalók, sem jövődők, sem erők, sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény el nem szakíthat minket az Istennek szeretetétől, amely Jézus Krisztusban, a mi Urunkban vagyon. Ámen.”

László Rónay

DE L'ESPOIR AU DESESPOIR (Un chapitre de la carrière de Sándor Sík)

L'étude traite de la période entre 1945–1948 de la carrière de Sándor Sík, poète et homme de lettres catholique. Dans la période démocratique transitoire d'après-guerre qui précéda la prise de pouvoir communiste, Sándor Sík fut vice-président du Conseil Pédagogique National, conçut et élaborata la réforme visant la création de l'école primaire de 8 ans, participa à la rédaction des livres scolaires de littérature et à la réalisation de la réforme de la formation des professeurs. Pour protester contre la mise en place d'une mesure qui rendait le catéchisme optionnel dans les écoles, il démissionna en 1947, au printemps. Il était rédacteur de la périodique *Vigilia* et, à partir du mois d'octobre 1947, le supérieur des piaristes de Hongrie. Il participait à la réorganisation de l'Académie Hongroise des Sciences où il fut élu membre correspondant en juillet 1946. Pour son travail pédagogique il fut décoré, parmi les premiers, du prix Kossuth.

Le 6 janvier 1948 il fit son discours inaugural à l'Académie avec le titre: *L'expérience de Dieu vécue par les poètes hongrois*. Selon son opinion et sa pratique poétique la poésie catholique moderne ne doit pas devenir une « étroitesse d'esprit sectaire », elle doit éviter le dilettantisme, la sensiblerie, la fausse emphase et le faux romantisme. Au fait, en élargissant le domaine des analyses éventuelles des expériences de Dieu, cette prise de position tolérante ouvrit la voie devant l'acceptation de la poésie de János Pilinszky et d'autres de sa génération.

Supérieur, il dut subir la nationalisation des écoles catholiques en juin 1948.